

Бранко ВУЈОВИЋ

СТАРИНЕ ЦРКВЕ-БРВНАРЕ У МИЛИЧИНИЦИ

Историјска судбина дрвених богомоља у Србији била је особена и у многоме поучна. Овакви сразмерно мали храмови, грађени од материјала који није тако трајан као камен или опека, подизани су од најстаријих времена у крајевима који су били богати шумама, већином у руралним срединама, као израз провинцијске, патријархалне културе свог времена. Познато је да су дрвене црквице прављене рукама вештих дрводеља и у средњем веку, у време процвата српске средњовековне државе, углавном по селима расутих по бескрајним шумским пределима¹⁾. Али, њихова појава тада није била масовна, већ више одраз традиције и скучених економских могућности. Имућнији ктитори и развијеније средине налазиле су начина да подигну монументалнији облик цркве, грађене од постојаног материјала. Са пропашћу српске државе и нестанком богатих ктитора, осиромашена властела је још дуго покушавала да сачува традицију подизања монументалних сакралних споменика, додуше мањих по размерама и скромнијих по облику, али са уочљивим амбицијама да се остави потомству одређена порука и сведочанство некадашње моћи. Историја наше архитектуре под Турцима говори о поступном гашењу ове традиције, која је све више губила своју изворну снагу и уметничке сокове, доспевши до најниже тачке у свом развоју управо пред крај турске власти у Србији. Процват изградње цркава-брвнара, ако се о било каквом процвату у домену српске културе за време Турака може говорити, као најјевтинијег, најбржег и најеластичнијег облика градитељске делатности, забележен је управо у доба опадања моћи Отоманског Царства, „у смутна и прескрбна времена“ за српски народ, који се после вековног ропства под туђинцем припремао за отсудну битку која ће га довести не само до националног ослобођења, већ и до социјалног преображаја заостале патријархалне средине²⁾. У тим припремама цркве и манастири имали

1) Теодосије, Живот Светог Саве, Старе српске биографије, СКЗ, Београд 1924, 180; С. Станојевић, Свети Сава, Београд 1935, 28—42.

2) Д. Ст. Павловић, Цркве брвнаре у Србији, Београд 1962, 3—90; Б. Вујовић, Цркве-брвнаре у околини Београда, Годишњак града Београда, књ. XIX, Београд 1972, 85—151.

су посебну улогу у окупљању народних снага, неговању традиција, одржавању националне свести и народном просвећивању³⁾. Многе цркве су постале права упоришта ослободилачког покрета, па су због такве своје улоге биле најчешћа мета турске освете⁴⁾. Безбројни су историјски примери пљачкања, рушења и паљења српских цркава током XVII и XVIII века, али су исто тако бројни примери њиховог упорног обнављања од стране народа и његових виђенијих представника⁵⁾. Тако, на пример, црква-брвнара у Бранковини, седишту ваљевских кнезова из породице Ненадовића, која је „от неизвесних времен суштествовала“, паљена је седам пута да би је после Кочине Крајине кнез Алекса поново, „обаче изрјадно“ саградио. Иста црква је изгорела у налету турске војске 1806. године, па су је сељани обновили 1814. године, да би на крају, у слободној Србији, на месту брвнаре била подигнута камена црква 1829. године⁶⁾.

У изузетно тешким историјским приликама, током XVIII и првих деценија XIX века, цркве брвнаре су подизане најчешће по скровитим и забаченим местима, у густој шуми, у јаругама, поред потока, у близини насеља или у самом селу. У периоду после другог српског устанка, у првим деценијама владавине кнеза Милоша, када су материјалне могућности многих сеоских средина биле још доста скромне, талас обнове који је захватио целу Кнежевину Србију, није мимоишао ни цркве-брвнаре. Тада је, поред многих обновљених старих, подигнуто на десетине нових дрвених храмова. Био је то, уједно, и последњи талас њихове изградње. Нагли развој Србије после добијања самосталности, економски напредак становништва током XIX века, европеизација друштвених и културних прилика у земљи — све је то условило нове захтеве у области градитељства. Цркве-брвнаре су трајале у сенци новоподигнутих монументалних цркава грађених од камена и опеке у тзв. „српско-византијском стилу“, који је одражавао моћ, нарасле потребе и аспирације младе српске буржоазије. Било их је некад на стотине, а данас их у целој Србији има једва четрдесетак⁷⁾. Многе од њих, препуштене забораву, зубу времена и незахвалном људском памћењу, и данас представљају прворазредне споменике наше прошлости, градитељска културна добра која у својим олтарима, хорovima, припратама или на таванима чувају још увек многе драгоцене документе и уметничка дела.

Један од таквих споменика, и то од оних најстаријих и најбоље очуваних у Србији, свакако је црква-брвнара у селу Миличи-

3) Вук Караџић, Српски рјечник, Београд 1935, 408—409; Прота Матија Ненадовић, Мемоари, Београд 1951, 188.

4) Б. Вујовић, Црквени споменици на подручју града Београда, Београд 1973, 41—44, 91—94.

5) Б. Вујовић, Ликовна култура Србије у време проте Матије Ненадовића (1777—1854), Прота Матија Ненадовић и његово доба, Галерија САНУ, Београд 1978, 67—122.

6) Б. Вујовић, Бранковина, Београд 1983, 7—23.

7) Д. Ст. Павловић, наведено дело, 114—180.

ници (сл. 1), која је недавно постала предмет посебне пажње наших конзерватора⁸⁾. Прве податке о њој је саопштио још неуморни путник и писац Јоаким Вујић у свом Путешествију по Србији из 1828. године. За миличиничку цркву он је забележио следеће:

„Ова је црква доле с каменом⁹⁾, а горе с платинама дрвенима начињена и довршена је лета 1791., августа 23-го. Она лежи измежду лепа планина, на једном оцедитом месту. Храм цркве јест свјати великомучник Георгиј. Близу цркве јест један исцелителни источник, који се зове Двориште, и недалеко од цркве тече река

1) Црква-брвнара у Миличиници, 1791, изглед са северозапада

8) До 1952. године ова брвнара је била у доста лошем стању, скоро руинирана. Тада је Републички завод за заштиту споменика културе Србије предузео конзерваторске радове (по пројекту арх. Д. Ст. Павловића) којима је саниран цео објекат: извршено је препокривање крова новом шиндром и замена појединих дотрајалих конструктивних елемената на крову. Са временом је брвнара опет дошла у прилично лоше стање, те је 1983. године Завод за заштиту споменика културе из Крагујевца предузео нове радове који су цркву довели у првобитно стање.

9) Ј. Вујић очигледно мисли овде на оразмерно високе камене темеље који обезбеђују дрвену грађу цркве од пропадања услед влаге.

Т а м н а в а. Ова црква држи и неке мале грунтове, за које Турчину спахији плаћа главницу по 10 гроша на годину¹⁰⁾”.

Подаци које наводи Ј. Вујић су тачни, али се односе на садашњу цркву, подигнуту 1791. године¹¹⁾. Међутим, пре ње на истом месту постојала је почетком XVIII века старија црква-брвнара посвећена Св. апостолама Петру и Павлу, која је изгорела у пожару 1726. године. О томе постоји урезани натпис у проскомидији, који гласи: „66 година није појала цр(ква) хр(ама) с(ветих) верховних апостол(а) Петра и Павла и данас Б(о)ж(ијим) пов(елењем) изнова с(о)гради аз грешни паче всјех человјек јереј Јефтимиј ... Оче с(ве)т(и) помени ме на С(ве)тој тајни, тако тебе ц(а)рстви(је) неб(ес)ном”.

О постојању старе цркве говоре и неки записи на сачуваним црквеним богослужбеним књигама из почетка XVIII века, у којима се помиње иста црква. О њима ће бити још речи ниже, када се буде говорило о старим црквеним књигама. Као наставак традиције овог храма, некада се у Миличиници сваке године о Петровдану одржавао сабор, који се дуго држао и у XIX веку, иако је постојећа црква већ била променила свог патрона.

О времену изградње миличиничке брвнаре, њеним градитељима и ктиторима, сведочи и неколико записа урезаних у дрво или исписаних бојом на дрвету, црквеном намештају и иконама. Заједно са белешкама остављеним у књигама, они представљају својеврсни летопис на основу којег се може пратити цео њен живот. На источном доворотнику јужних црквених врата урезан је натпис у коме се спомиње време када су постављени камени темељи цркве и наводи име главног градитеља:

„Неимар бист Игнат Петровић, постави се темељ августа 23, 1791. лета”.

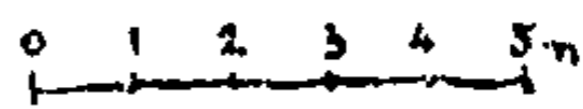
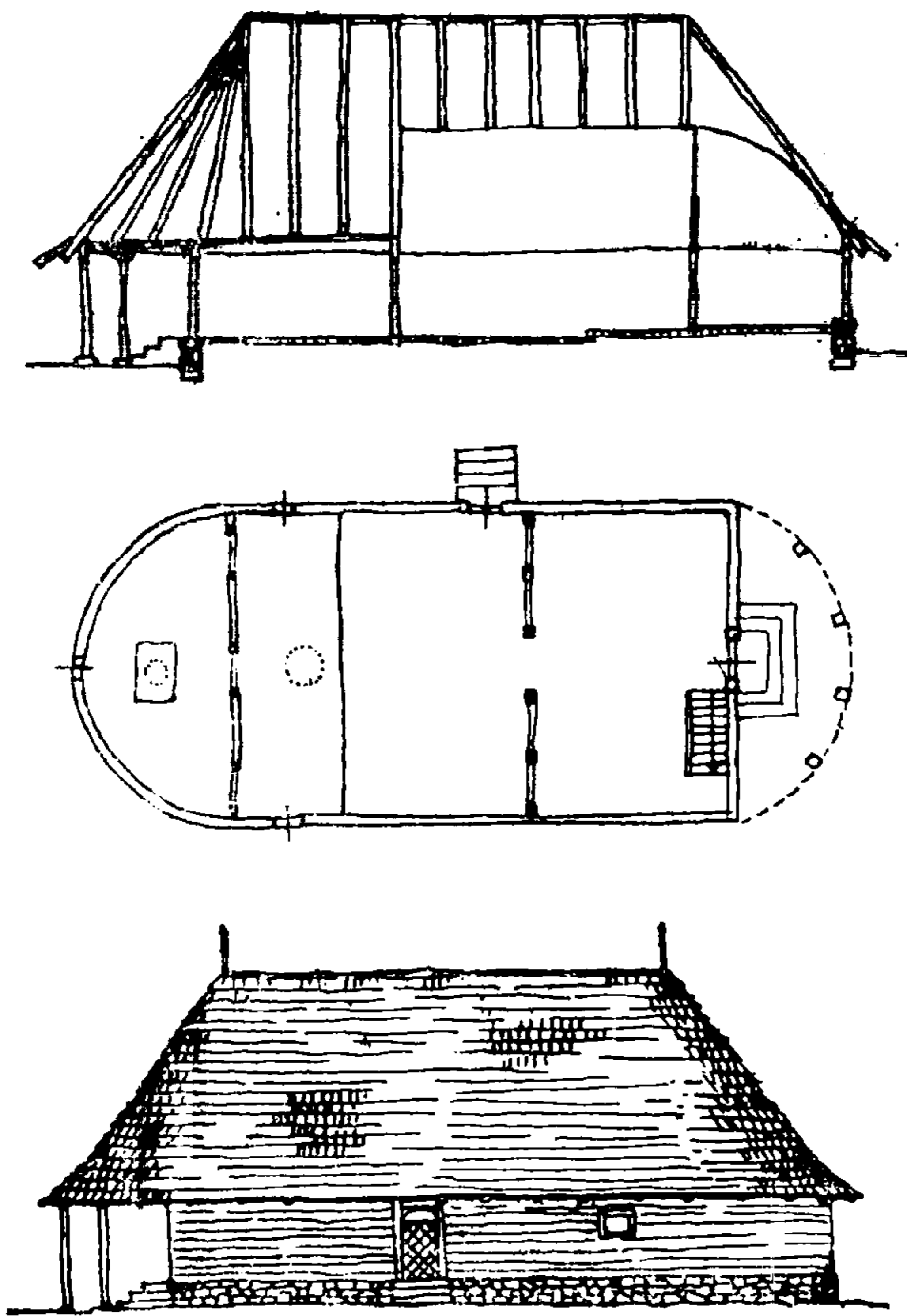
Други један натпис говори о завршетку радова на цркви, захваљујући којем данас знамо да је црква у свему довршена, тачно за годину дана — 23. августа 1792. године. Овај натпис се налази у унутрашњости храма, на своду наоса, исписан црвеном бојом по дрвету. Он гласи:

„1792 лета м(есе)ца августа 23 дне совершисја ц(ерко)в, поп Јевто положи труд”.

Из овог записа сазнајемо за име једног од главних ктитора миличиначке цркве — попа Јефтимија. Из неких других натписа сазнајемо да је унутрашње уређење и украшавање цркве трајало све до 27. августа 1794. године и да је црква имала и друге ктиторе. Јужно до двери на црквеном зиду је урезано само „1794. год.”, а на горњим дверима, између брода и припрате урезано је следеће:

10) Ј. Вујић, Путешествије по Србији, Београд, 1902. 34.

11) Мирјана Боровић-Љубинковић, Радивоје Љубинковић, Миличиница, Археолошки споменици и налазишта у Србији, I — Западна Србија Београд 1953. 155—159.

2) Основа, подужни пресек и општи изглед са Југа цркве-брвнаре у Милчици

„Поп Јевто соверши церков м . . . 1794 августа 27.”

Неколико натписа говори о појединим приложницима цркве; они се налазе на јужним вратима („Јевто Бошкович плати”), на источном зиду олтара („Поп Јевто”), на јужном делу свода наоса („Дмитар Миличинац даде 500 гроша”), на каменој часној трпези („Аз поп Јевта согради”). Према запису на једној књизи (Триод посни, штампан у Москви у XVIII веку), црква је освећена тек 2. фебруара 1799. године. У поменутом запису се дословно каже: „Осветио цркву 2 фебруара 1799. год. свештеник Миличански о Јеротије”.¹²⁾

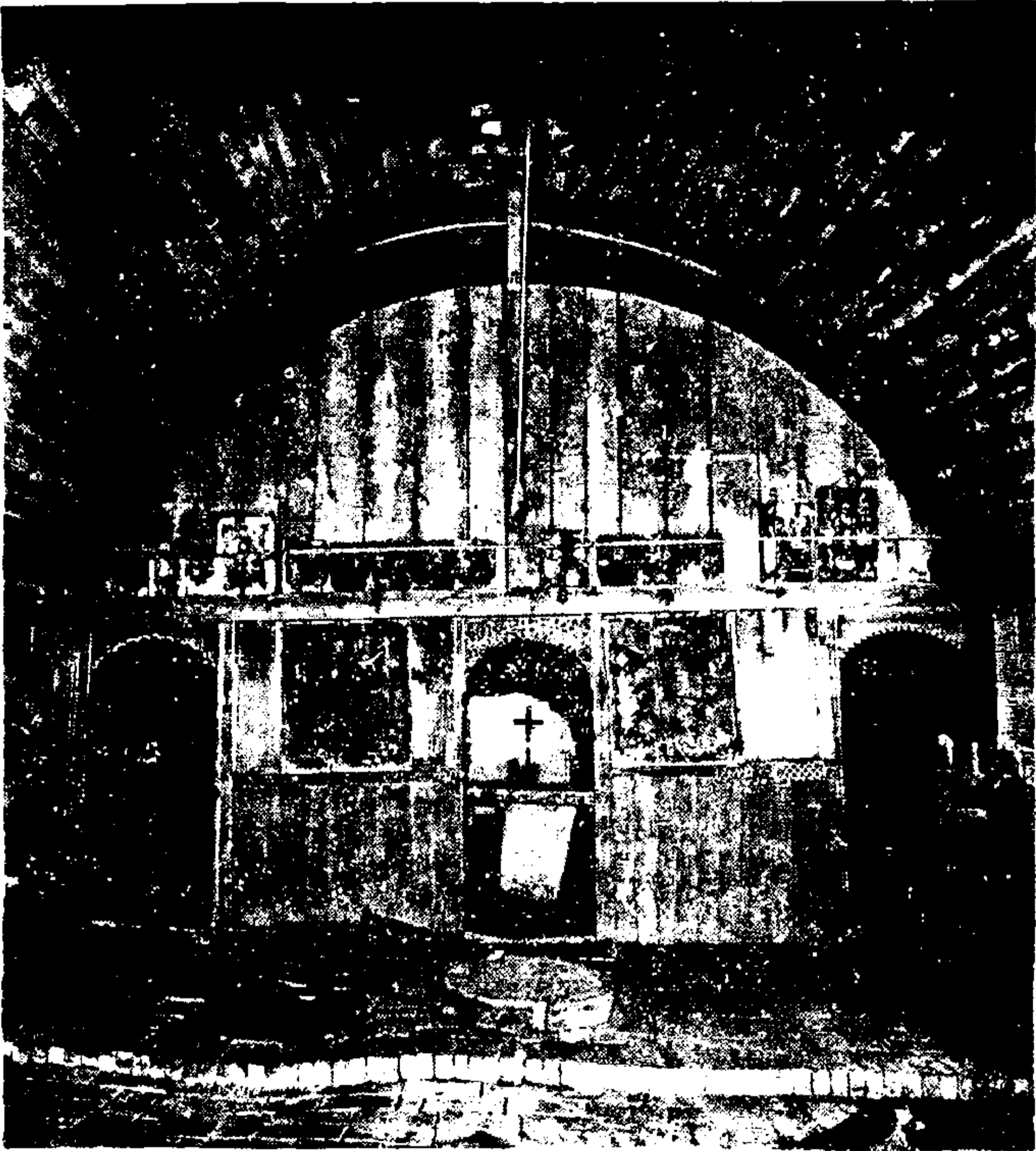
О судбини ове цркве током оба српска устанка нема поузданих података, али је црква, очигледно, стицајем срећних околности остала поштеђена. Пратећи њену историју даље, можемо утврдити да је при миличинској цркви постојала 1824. године школа, о чему сведоче записи учитеља Јакова (на Посном триоду), који је био родом из Руме, а школу завршио у Будиму. Према месном казивању, које је записано у црквеном летопису, поменута школа је највећим делом била намењена образовању будућих свештеника, као и млађих свештених и монашких лица. У извесном смислу ову причу потврђује и један натпис на јужном доворотнику западних врата, са њихове спољне стране, где се управо 1824. године потписао јеромонах Мелентије из манастира Радовашнице: „1824 јеромо(нах) Мелети(је), Радоваш(ница).”

Миличиничка брвнара спада међу оне ретке старе споменике ове врсте који су, као што смо видели, сигурно датирани. Поред тога, њену изузетност истичу и друге чињенице: сигурни и прецизни подаци о трајању грађења и украшавања унутрашњости цркве, име њеног неимара, као и подаци о ктиторима цркве и њених појединих употребних или украсних делова.

Што се тиче њених архитектонских вредности, и у том домену она представља изузетан примерак своје градитељске врсте. Она је, без сумње, једна од најлепше и најпрецизније грађених брвнара код нас. Њена правоугаона основа одговара развијеном типу једнобродне цркве са полукружним ужим странама (сл. 2). Овом облику, поред осталих, припадају такве познате брвнаре, као што су оне у Брзану, Вреоцима, Даросави, Вранићу и црква Покајница¹³⁾. Она је међу њима, ипак, највећа: дугачка је 17,75m, а широка 7,65m, са укупном површином од 128 m². Њен унутрашњи простор састоји се од олтара, наоса, припрате („женске цркве”) са хором изнад ње, а на западном делу се завршава са отвореним полукружним тремом. Сав овај простор покрива јединствена кровна конструкција веома стрмог крова покривеног шиндром, са истуреном стрехом, чији је нагиб у односу на косину крова нешто блажи. Изнад олтарског простора и наоса изведена је помоћу шацоваца правилна полукружна таваница,

12) Исто, 159.

13) Д. Ст. Павловић, наведено дело, 121, 124, 126, 129, 133—134, 148—150.

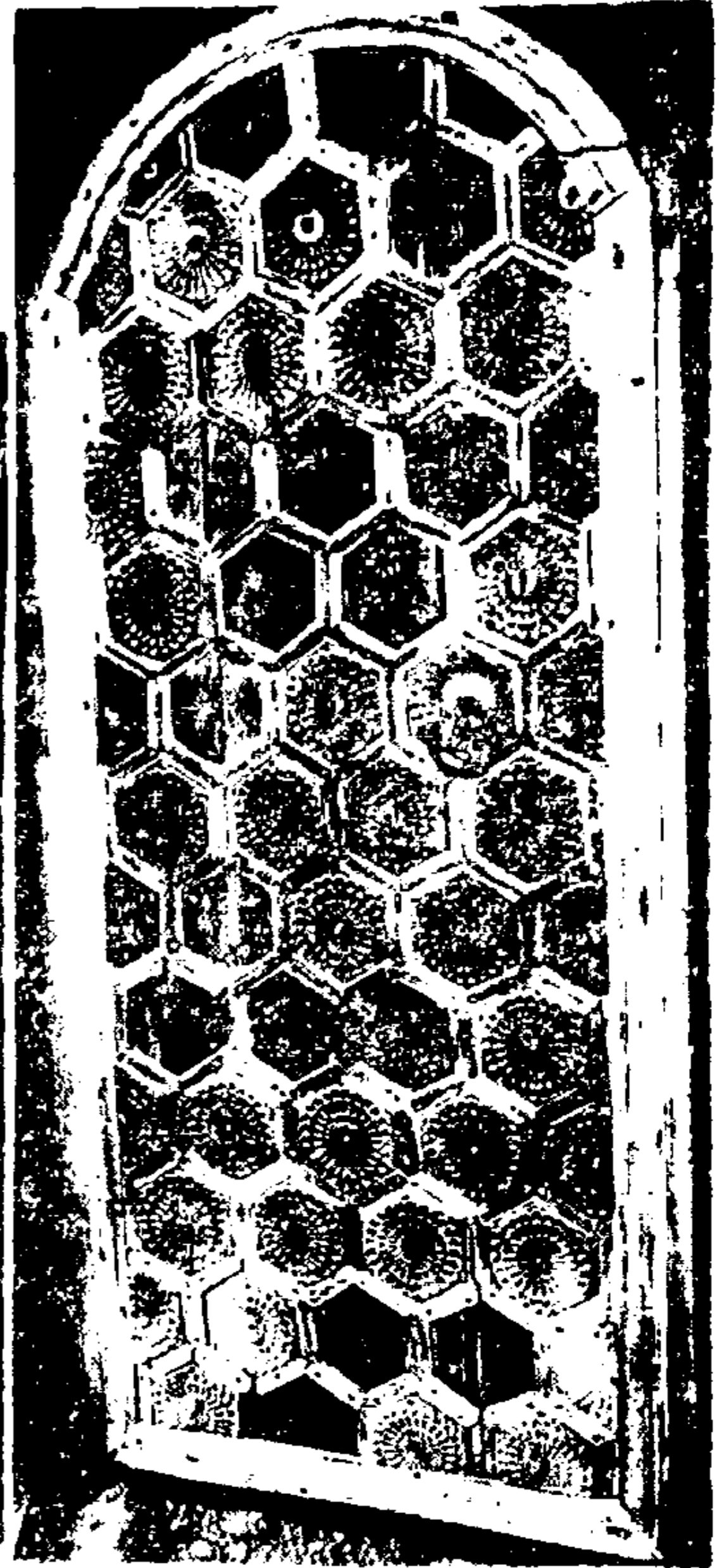
3) Изглед унутрашњости цркве-брвнаре

једна врста лажног свода, док су над тремом и припратом шашовци постављени водоравно, као класична таваница (сл. 3). Црква је смештена на узвишеном земљишту, изнад потока, у живописном пределу, постављена на камене темеље. Високи коси кров, карактеристична истурена стреха, фини пропорцијски односи кровних и зидних површина, као и висина терена и самог објекта (висина цркве је 8,00 m), све то даје овој брвнари необичну живописност.

Занатска обрада свих дрвених делова изведена је са завидном вештином. Конструктивни елементи су смирљено срачунати на њихову функционалност и складност са свим осталим деловима грабе-

4) Западна врата

5) Јужна врата

вине. Њихове међусобне везе изведене су пажљиво и прецизно, како на угаоним спојевима тако и при обликовању кружних површина зидова, као што је то случај на апсидалном делу или на западном трему. Народни неимари и дрводеље-занатлије посебну пажњу су обратили на обраду стубова, унутрашњих преграда, фризова, степеништа, дрвеног намештаја (певница, столова, налоња, свећњака, проскомидије, баконикона, рипида и др.), а нарочито западних и јужних врата, двери и других делова иконостаса који су богато украшени веома умешно изведеном дуборезном орнаментиком, сачињеном од стилизованих биљних мотива. Лучни надвратници су испуњени дуборезном арабеском састављеном од испреплетаних геометријских и

6) Непознати сликар, престопа икона Богородице, око 1791—94.

флоралних украса. То је најчешће стилизовани расцветали крст, шестокрака звезда, стилизована врежа са лишћем и цветовима, увијени гајтани и други мотиви који се могу срести у народној уметности. Крила врата су обрађена у два слоја — унутарњи (доњи), углавном конструктивне улоге, ојачан кованим шаркама и ексерима, и спољни састављен од касетираних поља са дуборезним розетама и профили-

саним летвицама (сл. 4. и 5). Прозорски отвори су једноставни, правоугаоног облика; на северном зиду је сачуван један мањи отвор са дрвеним капком. У олтарском простору се налази масивна камена часна трпеза на чијој се горњој површини налази урезан крст и изнад њега доста нечитак натпис у коме се на крају помиње неки Никола.

Иконостас је постављен на линији на којој почиње полукружно заобљавање апсидалног простора. То је дрвена конструпција од греда која је споља (према наосу) опшивена вертикално постављеним даскама, у облику високе преграде са полукружним завршетком, која скоро достиже висину свода (сл. 3.) На истом иконостату се налазе три лучна отвора — средишње царске двери и две бочне двери. По хоризонталу иконостас је посебно украшеним фризовима био подељен у три зоне: доњу (сокл), средњу (зону престоних икона) и горњу, изнад које је у средини био сликаши крст са распећем. Испод крста налазила су се два конфронтрана дуборезна змаја, која су сада смештена у горњем делу преграде која дели припрату од наоса. На жалост, ни оригиналне двери нису сачуване, нити већина икона које су некад украшавале иконостас. Ипак, срећним стицајем околности, сачуване су две велике престоне иконе насликане, свакако, у време изградње брвнаре, и десетак појединачних икона.

Престона икона Богородице са Христом (сл. 6) рађена је темпером на дводелној липовој дасци преко сразмерно дебелог слоја грунта, величине 84 × 98 × 4 cm, уоквирена танким рамом рађеним од исте даске у облику тордиране дуборезне траке (на горњој и доњој страни) и једноставног профилисаног руба (на бочним странама). Богородица са дететом у наручју приказана је како седи на широком барокном престолу са богатом позлаћеном орнаментиком. Обучена је у зелену хаљину са златним ткањем и украсним бордурама са бисерима и огртач јарко црвене боје закопчан на грудима овалном златном копчом у облику медаљона. У струку хаљина је подвезана златним појасом. На глави Богородице је велика барокна круна са бисерима. Бисери украшавају и нимб око њене главе. У десној руци држи скипетар, док левом придржава малог Христа. Исус Христ је обучен у белу кошуљу и жуту горњу хаљину са златним рефлексима; у левој руци држи земаљску куглу са крстом, док десном благосиља. Инкарнат је рађен светлим окером са руменилом на образима, сенчење је изведено маслинастим тоновима. У облацима испод трона, у близини ногу Богородице, насликане су главе серафима. Веома живо су насликане драперије, са обилном употребом злата у облику стилизоване биљне орнаментике којом је одећа проткана. Огртач Богородице је сложен у немирним, лепршавим наборима. Посебну особеност сликарског поступка чини веома прецизан цртеж изведен пером и мрком бојом, са пуно шрафирањих површина. Колорит је заснован на односу топлих тонова црвене, жуте и мрке боје. Позадина је плава.

Престона икона Исуса Христа (сл. 7) рађена је такође темпером на дводелној липовој дасци, величине 84 × 98 × 4,5 cm, са истим оквиром који је скоро у потпуности пропао (сачуван је само делимично на доњој страни). Христос је приказан у седећем ставу на барокном престолу истог облика као што је то на претходној икони. Обучен је у архијерејски орнат јарко црвене боје са богатим златним ткањем. У левој руци држи отворену књигу и дугачки златни скипетар који се завршава са бисерним крстом, а левом руком благосиља. На листовима отворене књиге су исписани изводи из јеванђеља по Матеји и Марку. Христос има издужено младалачко

7) Непознати сликар, престона икона Исуса Христа, око 1791—94.

лице са крупним очима, танким носем и устима. Лице уоквирује кратка мрка брада и бујна таласаста коса која пада испод круне на оба рамена (сл. 8). И на овој икони преовлађује топао колорит и прецизан цртеж који доминира на свим облицима престола, одежде и другим детаљима.

8) Непознати сликар, престопа икона Исуса Христоса (детал)

Обе иконе су настале у време завршетка изградње цркве, то јест око 1794. године, као дело руку месног иконописца који је однеговао свој сликарски израз на домаћој сликарској традицији, али са доста барокних поука које је примио у неком од прекосавских сликарских средишта. То се види не само по облику престола и круна, већ по начину обраде драперија, у једном слободном распореду њихових набора, у контрасту светлих и тамних површина и изразито топлим колориту. Слика је, с друге стране, испољно изванредне цртачке особине, које нарочито долазе до изражаја при обради појединих детаља; цртеж изводи четком (површине драперија) и пером (цртеж престола и шрафирање-сенчење). Овај карактеристичан поступак он примењује и на ширим површинама, као што је то тапацирани наслон на престолу. Спој традиционалних, изразито цртачких елемената, са барокном моделацијом помоћу боје, извесна несигурност у обрађивању фигура — све то упућује на тражење видљивих сличности са руком Хаџи Рувима Нешковића, који је, по нашем мишљењу, могао насликати ове престоне иконе. За овакву претпоставку постоји низ разлога. Пре свега сам сликарски поступак и особине цртежа испољене на овим иконама, које налазимо на његовим бројним цртежима у Бранковини, Степањи, Белијама и Боговаћи¹⁴⁾. Друго, у ваљевоком крају ми не познајемо другу личност са краја XVIII века, која је интензивно деловала управом у последњој деценији овог века, сем Хаџи Рувима и његовог ученика Петра Николајевића, потоњег војводе Молера. Треће, у Миличиници, на минеју московске штампе из XVIII века, у наставку једног записа из 1781. године (на листу 23) открили смо запис писан Хаџи Рувимовом руком са описом турско-аустријских војних сукоба и заузеће Београда од стране фелдмаршала Лаудона 1789. године, што значи да је Хаџи Рувим боравио у Миличиници одмах по завршетку рата, а то је управо за време изградње ове цркве (1791—94). Разуме се, све су ово недовољни докази за тврдњу да су миличиначке престоне иконе дела Хаџи Рувимових руку, јер до сада још није пронађено ни једно његово иконописно дело, на основу којег би се упоредном анализом могла извршити сигурнија атрибуција наших икона. Из казивања Вука Караџића, који је написао прву кратку Хаџи Рувимову биографију, ми знамо да се овај заслужни народни првак између осталог бавио и сликањем икона, и да је ту вештину пренео и на свог синовца Петра Молера и друге млађе уметнике који су учили знат код њега¹⁵⁾.

Сем престоних икона, у брвнари у Миличиници сачувано је десетак мањих икона за целивање, као и неколико других икона и

14) Л. Мирковић, Старине манастира Боговађе, Споменик САН ХСІХ, Београд 1950, 21—63; Б. Вујовић, Неколико непознатих записа и цртежа Хаџи Рувима, Свеске ДИУС, 7—8, Београд 1979, 11—19.

15) Вук Караџић, Животи најзнатнијих српских поглавица нашег времена, Вукова књига, СКЗ, Београд 1932, 135—136, каже за Хаџи Рувима да је „знао грчки говорити, иконе писати, крстове, панагије и печате градити“.

графичких листова, који данас, без нарочитог реда, украшавају отпустаелу олтарску преграду или се чувају у другим деловима цркве. Најстарија је управо једна графичка икона у облику диптиха, отиснута на хартији и кашпирана на дасци, величине 37,5 x 52 cm. На левој половини диптиха приказан је Христос са два анђела, Богородицом и Св. Јованом, док су испод његових ногу представљени Св. Епифаније Кипарски и Св. Симеон. У доњем делу композиције приказане су допојасне фигуре Св. Георгија, Св. Николе и Св. Димитрија. Представе су уоквирене фризовима преплетених трака са богатом геометријском и флоралном орнаментиком. На десном крилу диптиха приказан је Св. Георгије како убија аждају. Из сегмента неба помаља се Божија рука која благосиља. На картушу у доњем делу композиције налази се управљена година 1677, исписана словним цифрама. Око целе композиције налази се фриз са јајастим орнаментом. Сигнатуре су орпске, а гравире су бојене накнадно светло плавим и смећим бојама. Хартија дрвореза је веома оштећена, нарочито на угловима и нагрижена од влаге, која је утицала на промену тонова боје.

Скупину тзв. целивајућих икона чини, како смо већ навели, десетак појединачних икона рађених темпером на липовој дасци са гипсаном подлогом. Ове иконе су у веома лошем стању услед дугог деловања влаге, подкљобучења и отпадања сликаног слоја. То су следеће иконе:

Благовести, рађени темпером на дасци, величине 26 x 34 cm, оштећене само местимично у доњем делу иконе. Иконографски композиција је приказана на традиционалан начин: у ентеријеру са

9) Непознати сликар, група целивајућих икона, почетак XIX века

архитектуром и драперијама приказана је Богородица у полупрофилу, у седећем ставу код пулта на коме је отворена књига; испред ње стоји арханђел Гаврил са крилима, са цветом крина у десној руци (као симбол бесгрешног зачећа); изнад њих је Св. Дух у облику белог голуба, од којег излази светлост на главу Богородице.

10) Непознати сликар, Рођење Христово, почетак XIX века

Рођење Христово, (сл. 10), темпера на дасци, 29,5 × 37,5 cm приказано је као приказок поклоњења мудраца и краљева пред Богородицом која у наручју држи дете. Испред Богородице клечи један мудрац, иза којег прилази група других мудраца и краљева са даровима. Са леве стране, иза Богородице насликана је стојећа фигура Св. Јосифа. Цео приказок се догађа испред стаје у којој је Исус рођен, а у дубини слике се назиру контуре прада Витлејема. Већи део иконе је сачуван, док су оштећења захватила само доњи део, као и рубове иконе.

Сретење, темпера на дасци, 26 × 34,5 cm, приказано је испред улаза у храм, чија се класична архитектура види у позадини приказа са неколико фигура. У средишњем делу је Богородица која пружа дете Симеону Богопримцу, који стоји на прагу испред лучног портала храма. Сликани слој је на више места потклубучен и местимично отпао.

Улазак у Јерусалим (Цвети), темпера на дасци, 28 × 34,5 cm, представља композицију са највећим бројем фигура (сл. 11). У средишњем делу је приказан Исус Христос који јаше на црној магарници испред поворке у брдовитом пејзажу са палмама, крећући се у правцу отворених врата Јерусалима. У сусрет му излазе градски оци и становништво, простирући пред Христом тепихе. Приказок је обрађен са доста наивне непосредности и живости. Икона је само местимично оштећена услед потклубучења сликаног слоја.

Преображење, темпера на дасци, 27 × 34 cm, рађено је по познатој композиционој схеми: у средишњем делу је лебдећа фигура Исуса Христа у белој хаљини над брдом, окружена светлошћу која избија из тела Христовог. Са леве стране је пророк Мојсије са таблицама, а са десне пророк Илија. Сасвим доле, у подножју брда насликане су мале фигуре апостола који су попадали на тло пред светлошћу Христовог преображења. Икона је сликана прилично прубо, чак примитивно, и то како у боји тако и цртежу.

Рођење Богородице, темпера на дасци, 27,5 × 34 cm. Приказок се одиграва у унутрашњости грађевине, чији делови испуњавају позадину слике — стубац, зид са два лучно засведена прозора и тешке драперије у десном делу слике. Св. Ана је приказана у полулежећем ставу, поред ње са десне стране стоји Св. Јоаким, док са леве стране две младе женске фигуре прихватају тек рођену Марију. Доњи део иконе је веома оштећен.

Ваведење Богородице, темпера на дасци, 28,5 × 34 cm. Композиција илуструје познати догађај из детињства Богородице, коју родитељи доводе у храм на посвећење, у коме ће остати до заручења. У целој скупуни ово је сразмерно најбоље очувана икона.

Св. апостол Тома, темпера на дасци, 26,5 × 33,5 cm, приказан је као стојећа фигура са свитком у руци. У позадини се назире брдовити предео са крошњама дрвећа. Икона је на више места оштећена, особито у горњем левом углу и уз руб иконе.

11) Непознати сликар, Улазак у Јерусалим, почетак XIX века

Св. Никола, темпера на дасци, 21,7 x 32 cm. Светитељ је приказан у облику попрсја, обучен у архијерејски орнат са књигом у руци и круном на глави. Икона је само по рубовима оштећена.

Св. Никола, темпера на дасци, 41,5 × 61 cm. Светитељ је приказан у стојећем ставу. У левој руци светитељ држи књигу, док десном благосиља. Фигура је смештена у равничароки предео у чијој позадини се види река са лабама иза које су приказана брда. Икона је сразмерно добро очувана, без већих оштећења сликаног слоја.

Св. Параскева, темпера на дрвету, 23,5 × 29 cm. На икони је приказано попрсје светитељке. Скоро цео сликани слој је подклобучен и у већем делу отпао, тако да је тешко извршити неку прецизнију анализу сликарског поступка.

Наведене иконе су дело руку домаћег сликара из прве половине XIX века, који негује једно наивно сликарско схватање. У његовој расветљеној палети преовлађују лазурно плави, светло-маслинасти, и ружичасти тонови у комбинацијама са светлим окером и акцентима чисте црвене, зелене и плаве боје. Иако неук, он доста слободно барата фигурама у покрету и релативном сигурношћу слика предео и архитектуру. Има се утисак да су иконе рађене у кратком временском року, са поједностављеним приступом сликарској и иконографској проблематици. По свом изразу иконописац је доста близак раном Николи Апостоловићу или неком од његових ученика. Икону Св. Николе (стојећа фигура), која се донекле издваја из ове целине, могао је насликати иконописац Илија Петровић из Палежа. Његова се дела у доста великом броју могу наћи у многим црквама ваљевског краја¹⁶⁾.

Икона Св. Георгија, сликана је темпером на платну кашираном на дрвету, величине 49 × 37,5 cm. На њој је приказана допојасна фигура светитеља одевеног у плаву тунуку и црвени плашт. Лик Св. Георгија има изразито лепе црте лица са крупним очима и уснама и правилним носем. Инкарнат је сликан окером са руменилом на образима, носу и бради. Позадина је светло смеђа и светло плава. У доњем десном углу икона је потписана на следећи начин: „Л. С. Моловано в Дмитровице 1818“. Иако се доста тешко чита бројка на крају натписа, јер је управо у том делу икона оштећена, ипак се може утврдити да је записана 1818. године, када је икона насликана. Иницијали Л. С. откривају познатог српског сликара са почетка XIX века — Лазара Стајића.

У цркви се чува и једна руска икона из краја XVIII и почетка XIX века, која има оригиналан наслов — „Образ неопалимије купини пресвјатија Богородици“, или како се код нас она зове „Богородица неопалима купина“. Икона је рађена темпером на дрвету, величине 30,5 × 38,5 cm. На њој преовладава изразито топао колорит, сачињен од окерастих, маслинастих и мрких тонова. Карактеристичан је линеарни графицизам облика и издужене пропорције фигура.

Међу сачуваним старим богослужбеним књигама издвајају се оне штампане у XVIII веку, на којима су остављени занимљиви ле-

16) Б. Вујовић, Црквени споменици на подручју града Београда, 63—67, 97—98, 170—174, 187, 188, 199—201, 108, 223—224, 246, 310, 339—342.

тописни записи. Једна од тих књига (Минеј) припадао је некад оближњем манастиру Каони, док су други набављени за цркву у Миличници:

Минеј, штампан у Москви у првој половини XVIII века, са дрвеним корицама повезаним у кожу, са златотиском, величине 19 × 30,5 cm. Крајеви књиге, особито доња маргина, доста су оштећени, тако да се запис на доњој маргини тешко чита. Од првог листа почиње запис који траје наредних двадесет листова. Он гласи:

„На 1781. лето. Сија светаја и божественаја књига Минеј манастира Каоне, Микајла Гаврила. Пајсије јеромонах . . . делија, откупи ју (раби) Божији Милован, Ста(нко) и Нинко себи за спомен. И тада беше рат . . . и тада се узе Шабац и погори Ваљево, и манастири погореше, и погибоше наједном по двадесет наши(х) . . . Оци, ако што погрешно, исправљај . . . Весто же, прими Лаудон и ископа шанац, капетан . . . бише . . . месец и после вратише се . . . једино лето и шабачка . . . мирно траја тако . . . (Сего ле)та тресеније земљи”.

У наставку истог записа, од листа 23. почиње нови запис који се односи на исте догађаје везане за аустро-турски рат. Овај запис, који је исписан познатим рукописом Хаџи Рувима Нешковића, гласи:

„ . . . Римски цар с Ваљева врати се . . . и остави Јагодину и сва слобода, и вратишесја Белиграду и . . . Лаудон фелтмашер и Моисеј Митрополит . . . до неоembra 23-го и бист Глас с небес . . . ној и налази се у старој историји о царех ко . . . се таки Глас био кад су примили . . . Бурба и тада су гледали Богородицу и 12 апостола . . . уочи бити втором Пришествију . . .”

И поред непрекиданости натписа, услед многих оштећења, може се ухватити његов основни смисао: после заузећа Београда од стране фелдмаршала Лаудона 1789. године, аустро-турски рат се завршио крајње неповољно по Србе; аустријска војска се повукла из Србије, а са њом и маршал Лаудон и митрополит Мојсије, до 23. новембра 1790. године, и у то тешко време се чуо глас са неба, као божанско знамење о предстојећим страдањима, као што је то записано у црквеној историји о царевима, а исти глас се чуо за време Бурба када је народ видео Богородицу и 12 апостола, као уочи Другог Пришествия.

Триод песни, штампан у Москви у XVIII веку, у кожном повезу са златотиском, величине 19 × 30 cm. Има четири занимљива записа, које смо већ спомињали када је било речи о историји цркве. Први се односи на освећење цркве („Осветио цркву 2. фебруара 1799. год. свештеник миличански о. Јеротије”), док је три преостала оставио учитељ Јаков 1824, односно 1825. године. У њима се говори о књигама, школи и учитељу који се трудио да у „Миличници јуност и просвештеније води” на најбољи могући начин, али није био много задовољан постигнутим. Садржај ових записа је следећи:

(1). „Сеј Триод цркве и храма Св. вел(икомученика) Георгија потписа учитељ Јаков . . . , рођен у Срему, вароши Руми. Пришел за учитеља в Миличнице, 6 јунија учит јунош к просвештенију, сего описанаго в 1824. лета”.

(2). „Сим потписом всјак уразумет писаније морат, в разуметељно знати по одному теченију описанаго, докол сеј триод царствујет, дотоле знатисја морат, когда је учитељ зачел у Миличници јуност у проовештеније водити, кад 1824 зачел и у 1825 окончат до последњег јануарија”.

(3). „Јаков учитељ из Будима 1825. г. Ова књига полезна, али нема онога који би до конца совершио правилно и исправно, како гласи окончао. Јербо они који свршују управ ништа у овој књизи не разумевају и то је веројатно са овим потписан, — Јаков.”

Јеванђеље мало, штампано у Москви почетком XVIII века, у кожном повезу са златотиском, има три записа која садрже податке о начину набавке и власницима ове књиге и Апостола, о чему ће такође бити речи доле. Обе књиге купио је „пречасни Г-н Михаил, патрон парохије Свето-Успенске”, у Новом Саду 1765. године од Исаије Полеталова, игумана манастира Светих апостола Петра и Павла на Атосу. Исте књиге су припадале 1806. године јеромонаху Симеону Макоимовићу, пострижнику манастира Беочина у Фрушкој Гори. На који начин су допели у Миличницу није записано, али се може претпоставити да су донете из Фрушке Горе приликом многих бежанија овдашњег живља у Срем и боравка избеглица по фрушкогорским манастирима после српских устанака 1804—1815. године. Записи гласе:

(1). „Књига сија Новиј Завет и Апостол купљени от Господина Проигумена Свјатаго Павловокаго во Атоне Свјатој Горе суштија, Исаија Полеталова, в Новом Саде лета 1765., дана 15-го.”

(2). „Господин отац Игумен Свјато-Павловскиј отиде во Свјатују Гору 1765-го, августа 17-го”.

(3). „Из књиге Симеона Максимовића, јеромонаха и пострижника манастира Беочина у Фрушкој Гори суштаго. На лето 1806-го, ценоју 18. форинти.”

Апостол, штампан у Москви у првој половини XVIII века, у кожном повезу са златотиском, набављен је на исти начин као и претходно јеванђеље и припадао је истим власницима. На њему се налазе два записа, од којих је други истоветан са трећим записом на Јеванђељу. Први запис гласи:

„Сија књига називајемј Јевангелије и Апостол продат ју ниже именованој Его Пречестости Господињу Михаилу, мојему љубезнејшему благодетелју, всегдашњему патрону парохије Свјато-Успенској, 1765-го, царокија патријаршескија обитељи Свјатаго Павла, јеромонах Исаија Полеталов”.

Ови записи имају изванредну историјску и документарну вредност, јер убедљиво сведоче о нашем културном развоју у одређеном историјском тренутку, о путевима којима су стизале руске богослужбене књиге у наше крајеве и уметничким струјањима на нашем тлу. Јеромонах Исаија Полетајев, судећи по презимену и начину писања, вероватно је пореклом био Рус, светогорски калуђер који је обилазио Србију и Срем, продајући нашим црквама и мана-

стирима црквене књиге. Уједно ови записи говоре и о присним везама ваљевског краја са Сремом, одакле су стизале књиге, нова уметничка схватања и учени људи, који су били толико потребни Србије после устанака, за особито након добијања самосталности и обнове културних и просветних установа. Од осталих књига треба споменути још неколико:

Служебник, штампан у Москви средином XVIII века, са кожным повезом и златотиском, има гравирану насловну страну, у чијем се доњем левом углу чита потпис руског гравера: „Монах Иларион резал”.

Триод цветни, штампан је такође у Москви средином XVIII века, има кожни повез са златотиском, величине 21,5 x 33 cm.

Србљак, штампан је у Београду, у државној штампарији, 1861. године, има кожни повез са златотиском и копчама, величине 22,5 x 34,5 cm.

Типик, штампан у Москви у првој половини XIX века, има кожни повез са златотиском, величине 24 x 35 cm.

Устав, штампан у Москви крајем XVIII века, има кожни повез са златотиском, величине 16,5 x 21 cm. На првом листу књиге налази се запис без године када је писан. Односи се на обнову књиге (веровано почетком XIX века), коју је извршио неки Јован за спомен своме оцу:

„Сија књига Божественаја обнови благословени Јован своме отцу Петропију за спомен. Даде 15 проша.”

Остале књиге су из каснијег временског периода, већином из друге половине прошлог века и немају значајнијих записа. Милитичка парохија је касније добила нову, већу и пространију зидану цркву у којој су пренесене старе богослужбене књиге и црквена архива. Црквена архива се углавном односи на новије време и нема много везе са старом брвнаром. Црква-брвнара је остала по страни, у сенци новог храма да траје и речито да сведочи о свом времену, о славном добу борби против турског ропства и херојских догађаја из орпских устанака, о преображају друштвеног и културног живота једног народа који се изборио за своје национално ослобођење, настојећи да развије своје вековне традиције и успостави савремене културне и просветне установе неопходне за његов даљи развој.